

ARTIKELLEN

MACHTSWIL EN OBJECTIVITEIT

DOOR

H. L. A. VISSER.

Het is meer dan een halve eeuw geleden sinds Nietzsche, als bliksem aan een wolkenloozen hemel, het eerst zijn aanval op toen nog ongeschokte wetenschappelijke overtuigingen richtte. Met een voor dien tijd ongekend fijnen speurzin voor geestelijke ontaarding reageerde hij hartstochtelijk tegen overvoeding van het intellect en oppervlakkig bewustzijn. Men kent zijn hekelenden spot over de werkelijkheid vervalschende systemen en constructies, over rammelende dialectiek, begripskreupelen en zooveel meer. Terwijl het intellectueele bewustzijn hem slechts gold als oppervlakkige functie van een scheppenden levenswil, was een waardenbrengende en zich in waardenspanningen ontwikkelende machtswil eerder dan exacte wetmatigheid voor hem de primair werkende kracht der werkelijkheid.

Maar door zijn vervallen in overdrijving maakte Nietzsche het zijn tijdgenooten niet al te lastig hem dood te zwijgen. Terwijl hij het geheim van de scheppingskracht op het spoor was, bedierf hij zelf veel door het leven geheel en al tot machtsdrift te willen reduceeren. Daardoor heeft hij het destijds de officieele wetenschap gemakkelijk gemaakt hem alleen maar als dichter-philosoof te beschouwen, dien men niet heelemaal ernstig te nemen had. Hoogstens verwaardigde men zich nog met hoogwaardigen trots op zijn *biologisme*, *psychologisme* of *levensphilosophie* neer te zien. Voorzover Nietzsche's overdrijving mede ertoe leidde brokstukken van zijn leer toegankelijk te maken voor een schare napraters en na-apers van de bekende Nietzscheaansche slagwoorden, die zelfs een Uebermensch-cultuur en modephilosophie invoerden, is die afwijzende houding begrijpelijk. Maar vanwege het kaf het koren niet willen zien, is ook hier uit den booze. En gelukkig begint onze tijd Nietzsche de plaats te geven, die hem toekomt en door het vooral ook critisch bezien van zijn leer met die afwijzing te breken. Al blijven er dan natuurlijk nog evenzeer overdreven Nietzsche-enthousiasten als oppervlakkige Nietzsche-verguizers over.

Nu maakt men zich aan een verkeerde voorstelling van N.'s

machtswil schuldig, niet alleen door dezen onafhankelijk van zijn rede-inzicht, maar ook door uitsluitend en alleen dien machtswil als maatstaf voor zijn zede- en rechtsleer te willen beschouwen. En zeker zien degenen, die, afgaande op het woord „machtswil”, geneigd zijn tot de faliekante opvatting, dat Nietzsche onder de oorlogspredikers in optima forma te rekenen is, een en ander voorbij. Primo, dat de — bij een figuur als N. begrijpelijke — onvoorzichtige uitingen, die op oorlogsgezindheid duiden, door talrijke er totaal mede strijdige worden te niet gedaan. Secundo, dat zijn milde en rechtvaardige persoonlijkheid met eenzijdige oorlogszucht volkomen strijdt en dat hij, hoewel afkeerig van liefdesgebod en *sentimenteel* medelijden, uit eigen kracht voortgekomen goedheid en tactvolle lijdensverzachting volkomen op prijs stelt. Maar vooral, dat zijn geheele rechts- en zedeleer — al culmineert de laatste dan ook in de machtswilleer — te breed en te diep is, om een dergelijke brute eenzijdigheid te rechtvaardigen.

Voor Nietzsche's rechtsleer is zijn opvatting van gerechtigheid van het hoogste belang, niet alleen omdat hij daarvoor de grootste hoogachting had, maar ook omdat hij haar diepe beteekenis voor het begrip der rechtsorde toekende. Terwijl de door hem voor gerechtigheid gekoesterde hoogachting — ondanks sommige, bij hem gebruikelijke, tegenstrijdige, of twijfelachtige beweringen — in verschillende zijner werken tot uiting komt en hij het was, die voor het eerst (in den lateren tijd ¹⁾) het bewijsrecht van succes aan het wankelen bracht, blijkt de beteekenis, die hij aan de gerechtigheid voor het begrip der rechtsorde toekent, uit het feit, dat hij dit begrip verstaat als de vrucht van het waardebrengende genie en den scheppingswil van enkelen.

Zonder twijfel klinkt dit laatste vreemd in de ooren van menschen, die alle gerechtigheid slechts als product van onze parlementaire instellingen verwachten. Maar wie zich weet los te maken van het dogma der alleenzaligmakende kracht van welk instituut dan ook, moge inzien, dat er even goede grond kan zijn bij den werkelijk waardenzoekenden enkeling als bij eenige collectiviteit de bron van gerechtigheid te zoeken. Nu kan men beweren, — en daarop komen we straks terug — dat het verkeerd is waardescheppingen op machtsmetaphysiek te baseeren, omdat ethiek zich niet met een half- of anti-ethisch motief kan verdragen. Maar uitgaan van het feit, dat de werkelijk waardenzoekende enkeling, evengoed als de een of andere collectiviteit gerechtigheid *kan* brengen, — al is het omgekeerde evenzeer mogelijk — is allerm minst absurd. En dit is het te minder bij Nietzsche, wien wij de idee van het, zich tegen begripsaanbidding en vormverafgoding keerende, *levende* recht danken. Dat men daarbij eerder aan anderen

¹⁾ In den *lateren* tijd. Want de gedachte, die ten grondslag ligt aan het Prins Willem van Oranje toegeschreven: „Point n'est besoin d'espérer pour entreprendre, ni de réussir pour nersévérer” breekt ook reeds met het bewijsrecht van succes.

denkt dan aan Nietzsche, neemt niet weg, dat *hij* het geweest is, die niet alleen tot de eersten behoord heeft, die den samenhang tusschen volk en recht zagen verloren gaan en daardoor ook het recht in onvruchtbaarheid en oppervlakkigheid meenden te zien vervallen, maar bovendien, door telkens scheppend het nieuwe naar voren te brengen, oude rationeele begrippen als mummies van reeds lang verdwenen verschijnselen wist te doen uitkomen. En in het bijzonder mag als zoodanig Nietzsche's houding tegenover het staatsbegrip en zijn vinding van den goeden Europeaan²⁾ gelden. Beter dan door iemand anders is door Nietzsche een het geheele rechtsleven doordringend beginsel en de principieele kracht van waardescheppende persoonlijkheden en bewegingen naar voren gebracht.

Dat Nietzsche's machtswilleer een brute strijdleer zou beteekenen moet dus naar het rijk der fabelen en legenden verwezen worden. Zijn moreelphilosophische hoofdgedachte laat zich vrij juist aldus omschrijven, dat hij den zedelijken wil opvat als natuurdrijf van bijzonder aangelegde individuen en dat hij hem daarmee alleen rechtvaardigt. Maar wel vormt de machtswil daarbij te uitsluitend het culminatiepunt, want al was het begrip van den machtswil oorspronkelijk gevormd als macht over het leven, over het pessimisme, over Nietzsche zelf, bleef de machtswil ten slotte als inhoud van den ethischen imperatief alleen over en werd daardoor van middel doel. Niet alleen werd zoo de oorspronkelijke opzet voorbijgestreefd, maar wat als ethisch beginsel bedoeld is wordt, in weerwil van den opzet om als bijzonder geval van den machtswil den wil tot waarde te stellen, tot anti-ethisch beginsel. En niet alleen wordt, door dit al-te-eenzijdig-beteekenis-toekennen aan de machts sfeer — evenzeer als tegenwoordig door Adler — door Nietzsche de menschelijke structuur geweld aangedaan, maar bovendien zou terugkeer tot de onmiddellijkheid van ons dieper zelf cultureel verkieselijker zijn boven eenzijdige opzweeping van reeds al te overvloedige uiterlijke machtsdrijf. Al moet de opvatting, dat Nietzsche tot de oorlogspredikers te rekenen is, met de meeste stelligheid bestreden worden, helt zijn machtswilleer, ondanks veel goeds, toch nog te eenzijdig naar één kant over om haar onvermengd als nieuwere en betere ethiek te aanvaarden.

Geldt dit — evenmin geheel pro als geheel contra gestemd — oordeel omtrent de machtswilleer uitsluitend voor dat wat Nietzsche's houding en bijdrage tot de zedeleer betreft, we hebben daarnaast op de beteekenis van zijn machtswilleer voor zijn rede-inzicht te letten.

Uitgegaan kan daarbij worden van het feit, dat evenzeer als aan elk ander beleven van uiterlijke en innerlijke werkelijkheid ook aan de subject-object-verhouding der kern is scheppende waardespan-

²⁾ Hiervoor zij het mij vergund naar „Nietzsche, de goede Europeaan“, verschenen bij W. J. Thieme en Co., Zutphen 1933 te verwijzen.

ningen ten grondslag liggen en dat dit feit in de zuiver intellectualistische filosofie en wetenschap door het niet-verstaan van het wezen der gevoels- en wilsverschijselen veelal werd voorbijgezien. Zoo ontstond er een scheur tusschen beleven, kennen en werkelijkheid. Terwijl de kwalitatieve inhoud van het beleven voor de kennis werd uitgeschakeld, bewoog deze zich alleen in de sfeer van het quantitatief-functioneële denken en schiep een abstract en formeel systeem, welks betrekking tot de werkelijkheid steeds minder duidelijk werd.

Zoo ging men prat op het ideaal der zuiver objectieve, van alle waardeering onafhankelijke kennis. Het in werkelijkheid zijnde moest toch aan gene zijde van alle subjectieve waardespanningen staan; de objectieve orde der dingen moest een geldende wetmatigheid van immanente noodzakelijkheid vormen, die in starre ontoegankelijkheid aan alle waardeering en den levenden wil onttrokken blijft. En het merkwaardige daarbij is, dat sterk van elkaar afstaande wereldbeschouwingen *in dit opzicht* één lijn trokken. Want het maakt daarbij geen verschil of dit intellectualistisch zijnsbegrip materialistisch, zuiver logisch of zelfs zuiver idealistisch gekleurd is. Al die als objectief zich aankondigende begrippen zijn even levensver en onwezenlijk, inzooverre als zij het leven geweld aandoen en zich van de levende waardeering en het leven zelf willen afkeeren. Want alles wat men aldus als kennis aanneemt, kan, — of men nu meent iets zelf waargenomen te hebben, of dat het sterke lust- of onlustgevoelens opwekt, of practische gevolgen heeft, of zich als openbaring voordoet, of in het algemeen voor waar wordt gehouden, — volkomen er naast zijn. Zoowel ervaring als suggestie als autoriteitswerking als gemoedsbevrediging, zoowel datgene wat men voor waar houdt omdat het duidelijk en helder, omdat het nuttig is, als omdat het in de geheele denksfeer past, kan volkomen onjuist zijn. We kunnen dan ook niet zeggen wat onder de verschillende mogelijkheden van waardeering van het psychisch feit als kenniscriterium in absoluten zin zou moeten worden aangenomen. We kunnen alleen constateeren, dat een psychisch feit door een *secundair* iets, dat principieel zeer kan uiteenloopen, voor kennis *gehouden* wordt.

Waarschijnlijk wordt een en ander slechts gedeeltelijk of onder reserve aanvaard door menschen, die juist wel alleen aan wetenschap den eisch van objectiviteit stellen, zonder zich daarbij echter af te vragen in hoeverre dit mogelijk is. Want van die zijde zal kunnen worden opgemerkt, dat zuiver-psychologisch beschouwd, al het bovenstaande volkomen juist moge zijn, maar dat het hier juist om iets niet-psychologisch, immer boven-psychologisch en wel kennis-critisch gaat. En al geeft men dan ook zelfs toe, dat een kennis-critisch waarheidscriterium moeilijk is te vinden, men meent toch, dat we in wetenschap een algemeen erkend en zeker iets hebben, waaraan niet

te tornen valt n.l. iets dat rationeel, algemeen geldig en objectief is, d.w.z. op vaste begrippen gegrondvest, voor elk denken volstrekt noodzakelijk en los van psychologische voorwaardelijkheid is.

Maar wie aldus redeneert, ziet een en ander voorbij, waarvan hier alleen maar een paar saillante punten worden aangevoerd. Hij vergeet dat aan elk denken een neiging, een aandrift om te denken voorafgaat en dat die aandrift niet iets objectief gegeven is, maar een gevoel dat tot denken brengt. Datgene wat niet alleen het denken zelf in beweging brengt, maar ook de richting ervan bepaalt, is een gevoel, een subjectieve reactie. Inderdaad is niet te ontkennen, dat gevoelens als lust, liefde, geestdrift en talrijke andere gevoelens prikkels tot de grootste daden op alle gebieden van den denkarbeid kunnen zijn. Uit zuiver intellect zijn deze zaken niet te verklaren. Begrippen en gedachten als zuiver intellectueele verschijnselen verstaan, zijn nooit bewegende, maar steeds bewogen dingen. Dat wil natuurlijk niet zeggen, dat elk gevoel voor het denken bevorderlijk is. Evengoed als sommige gevoelens het denken kunnen bevorderen, kunnen andere het stremmen en afleiden. Wie tegenover den goeden invloed van gevoel op denken aanvoert, dat het beste denken bij volledige goedskalmte verloopt, ziet dit, in zijn niet voldoende ontwikkeld onderscheidingsvermogen, voorbij.

Gewoonlijk geeft men zich in dezen zelfden kring van menschen van nog iets anders geen of niet voldoende rekenschap. Als het middel om kennis objectief te waarborgen geldt algemeen: het bewijs; men neemt het resultaat van het denken niet maar zoo zonder meer aan, maar onderzoekt of het voldoende gesteund wordt. Nu is bewijsvoering ongetwijfeld zeer waardevol voor het practische denken, maar dat ook zij geen absolute zekerheid kan geven, volgt reeds daaruit dat het in laatste instantie toch weer een subjectief gevoel is, dat over het al-dan-niet sluitend zijn ervan heeft te beslissen. Zonder in het minst daardoor de waarde van het bewijs te verminderen, — ook een subjectief criterium als het gevoel der evidentie heeft zijn practische waarde — zal men toch moeten aannemen, dat hier slechts van relatieve zekerheid kan sprake zijn.

Zoo kan men ook in de waardering van „wetenschap” voor niemand onderdoen en toch hare drie bovengenoemde eigenschappen ontkennen; men kan zeer goed de practische bruikbaarheid en de beteekenis van wetenschap met haar rationeele, algemeengeldige en objectieve kenniswijze hoogschatten en toch niet blind zijn voor de innerlijke tegenspraak dier verschillende begrippen.

Niet blind zijn voor wat er tegen het „rationeele” in de wetenschap valt aan te voeren is men o.a. door te bedenken hoezeer er voor het aannemen daarvan een overal gelijke verhouding tusschen het uitdrukkingsteeken n.l. het woord en het begrip dient te zijn; en terwijl wij slechts een begrip van een woord hebben, wanneer wij iets adaequaat-

emotioneel-motorisch daarbij doorleven, is denken een wilshandeling, die als zoodanig geen inhoud heeft, maar tot een inhoud in betrekking gebracht wordt. Ook aan schijnbaar sterk getuigende zinnen ligt, vaak onbewust, een beïnvloeding van den daaddrang ten grondslag. De inhoud der gedachte is in ieder geval niet met het denken zelf identiek.

Niet blind zijn voor wat er tegen „algemeengeldig” valt aan te voeren, beteekent o.a. de mogelijkheid erkennen, niet alleen dat er een ander intellect denkbaar is, dat naar andere categorieën te werk gaat, maar dat voor menschen van ander cultuurpeil dat, wat men algemeengeldig noemt, dit volstrekt niet is.

En last not least, niet blind zijn voor dat, wat er tegen „objectief” valt aan te voeren, beteekent inzien, dat het onmogelijk is zich een totaal onsubjectieve zakelijkheid te denken; het begrip van zuivere objectiviteit is of een onmogelijkheid, of, in het gunstigste geval, een voor menig doel zeer bruikbare fictie.

Terwijl dus natuurlijk niet ontkend kan worden, dat aanneming van het rationeele, algemeengeldige, en objectieve karakter van wetenschap ontzettende practische beteekenis heeft, mag dit niet er toe leiden datgene voorbij te zien wat tegen het werkelijk rationeel-, algemeengeldig- en objectief-zijn er van pleit. Evenzeer als door een definitie een woord niet smijdiger, maar een begrip starrer wordt, staat een begrip hoe logischer het is, des te verder van het leven af; zooals men, door het woord los te maken van de individuen, die het gesproken hebben, een kleurlooze, koude banaliteit overhoudt, krijgt men door uitschakeling van het persoonlijk karakter in het algemeen volstrekt niet iets absoluuts, doch alleen maar een dorre abstractie.

Nu kunnen we ons wel voor wat betreft wetenschappen als wiskunde, natuur- en scheikunde bij deze rationalisering en ontrukking aan de onbepaaldheid der levensbegrippen neerleggen — al weten we thans dat ook daar niets onomstootelijks is — maar overal elders, waar men van het leven en de volheid der menschelijke kennis-mogelijkheid uitgaat, is dit niet het geval.

Ondanks dit alles hooren we echter telkens weer het tegenovergesteld inzicht volhouden en blijft men in wetenschap, als product van verstandswerking, al hetgeen met gevoel in verband staat als subjectief afwijzen; men wil daar onpersoonlijkheid en stelt inplaats van den persoon op waarneming berustende feiten en systeem. Maar vragen we welke wetenschap uit *evidente* waarnemingsoordeelen bestaan, dan moeten we antwoorden: geen enkele. Wel is de kring onze kennis, die uit innerlijke of uiterlijke waarneming voorkomt, zeer groot. Zoo kunnen onze eigen geestestoestanden minstens voor een deel onmiddellijk object van onze innerlijke waarneming zijn en zinsinhouden als tonen en kleuren, reuk-smaak-tast-temperatuur- en soortgelijke inhouden, als onmiddellijk in ons bewustzijn voorhanden,

werkelijk door ons waargenomen worden. Toch bestaat geen enkele wetenschap uit evidente waarnemingsoordeelen. Het eenige wat als objectief is op te vatten is het bestaan van dingen en bepaalde tusschen deze bestaande quantiteitsverhoudingen, die in de mathematische formules der exacte wetenschappen tot uiting komen. Over de kwalitatieve eigenschappen der dingen daar en elders laat zich niets zeggen. Waarneming vertoont slechts den inhoud der zinnen. Meer niet.

Kan het objectiviteits-ideaal van zuivere wetenschap dus ternauwernood door de exacte(!) natuurwetenschappen benaderd worden, minstens hypothetisch is dit bij de wetenschappen, die van menschenkennis, psychologie in meerdere of mindere mate afhankelijk zijn. Overal waar het om verhoudingen tusschen menschen, niet tusschen begrippen gaat, is psychologie de alleen passende logica en moet het tevens om waarde gaan. Het intellectualistisch ideaal der zuiver objectieve, van alle waardeering onafhankelijke kennis is zeker onbereikbaar in al die gevallen waar het juist om subjectieve waardeeringen gaat, waarbij toch immers — al wordt daarover ook anders gedacht — deelname van het subject onvermijdelijk, en misschien hoogstens door een enkel zeer bijzonder, werkelijk hoogstaand, oppermensch te vermijden is. Zoo ergens, is hier de wensch de vader der gedachte. Maar het ideaal der zuiver objectieve waardeervrije kennis is bovendien nog af te wijzen, omdat datgene wat in zijn waarheidsdrift naar koele objectiviteit heet te streven het inderdaad niet verder dan tot innerlijke leegte brengt en niets heeft van de ware objectiviteit, die in innerlijke deelname de eigenaardigheid en eigenlijke waarde van vreemde werkelijkheid beziet. Er is een oneindelijk en onafzienbare rijkdom aan zinseigenschappen, die in verbinding met de vormeigenschappen onzer objectieve wereld een haast onuitputtelijke uitdrukkingswaarde verschaffen. Eerst daardoor wordt onze wijze van zien bezielde en verinnerlijkt en de van het leven vervreemde en ontzielde objectieve wereld ons weer nader gebracht. Alle uiterlijke objectieveering der waarden doodt ze, al mogen ze dan ook als algemeen geldig beschouwd worden. Hoe beter het objectivisme de wereld verklaart, des te onbegrijpelijker maakt het haar. Wetenschappelijke objectiviteit is steeds met de subjectiviteit van het menschenlijke verstand verbonden. Ook achter het onpersoonlijke, volkomen in het object opgaande denken van het intellect staan eerder dan zuivere waarheidsdrift drijvende waardespanningen.

Nergens vertoont zich duidelijker het ongenoegzame van het uitsluitend op het object gericht zijn van het denken dan daar waar het om het geniale, het groote-nieuwe gaat. Om te kunnen voortbestaan heeft weliswaar het leven der menschenlijke gemeenschappen steeds nieuwe uitvindingen noodig. Maar daarbij is het om *waardevols* te doen. „Nicht um die Erfinder von neuen Lärmen: um die Erfinder von neuen Werthen dreht sich die Welt” heet het in „Also sprach Zara-

thustra". En was het Nietzsche, die hier duidelijker dan ergens de beteekenis van den wil tot waarde doet kennen, hij was het evenzeer, die den machtswil tot in de fijnste vertakkingen en ondanks het zelfbedrog van de theoretische kennis heeft leeren zien.

Natuurlijk was het in de tachtiger jaren der vorige eeuw den moriaan gewasschen om tegen het overheerschend positivisme met zijn eenzijdige overschatting der zegeningen van het mechanisme op te roeien. De denkrichting van een Husserl, Scheler en Spranger, met hun aanvallen op de hypertrophie van het intellectualisme meer of minder op Nietzsche voortbouwend, moest toen nog komen.

Maar zelfs nu is het — ondanks alles wat we sindsdien beleefd hebben — geenszins een gemakkelijke taak om zich te stellen tegen de intellectualistische wetenschap met haar illusies omtrent vanwaarden-vrije-kennis en haar oncritische aanbidding van zuivere objectiviteit, waartegen terecht door de nieuwere philosophische anthropologie wordt opgekomen.

Wat Nietzsche toenmaals voor den geest stond, n.l. verklaring van het bestaan uit de innerlijke levensaandriften op grond van fundamenteele waardeeringen, werd door zijn tijd, die naar exacte methoden en criteria voor de algemeengeldigheid en noodzakelijkheid van kennis vroeg, niet verstaan. De ijzige kilte en gevoellooze nuchterheid, die het zuivere machtsstreven van het intellect kenmerken en de zakelijkheidsrazernij tot geestelijk automatisme doen stijgen, doet zich wel zoogenaamd als waarheidsdrift kennen, maar verloopt in een wezenloos object, waarbij in *zuivere(!)* kennis alle waarden worden ten offer gebracht. De grenzen van onze kennis zijn allermint scherp te trekken, daar ze in het onbepaalde verlopen. Voor hypothesen is de scherpste waardemaatstaf nog de waarschijnlijkheidsrekening; maar ook deze is niet alleen niet vrij van valstrikken, maar tevens niet steeds toe te passen en geeft allermint den waarborg, dat de waarschijnlijkste hypothese tevens de juiste is.

Onzen tijd, die evenzeer bekend is met de razernij van uiterlijk machtsstreven als met den niet steeds even zinvollen maalstroom van mechanische beweging — gevolg van een in objectiviteitswaan zin verkeerend, zich waardevrij wanend intellectualisme ³⁾ —, is het niet alleen vergund de oogen open te houden voor de afgronden van het bestaan, maar gelukkig tevens zijn voordeel te doen met een juiste afweging der verschillende beteekenissen van den machtswil.

³⁾ De nieuwere philosophische Anthropologie, die zich daartegen keert, vindt een harer voornaamste woordvoerders in Erich Jaensch in zijn „Wirklichkeit und Wert in der Philosophie und Kultur der Neuzeit" (Berlin 1929).